

EEN HOOGST ZONDERLING STUDIEBEZOEK

Keizer Jozef II te Gent (15 -17 juni 1781)

In de troonzaal van het stadhuis kreeg menige bezoeker het verhaal te horen van keizers en koningen die bij hun inhuldiging, hun Blijde Intrede, zouden getroond hebben op een zetel onder een enorm baldakijn in een decor dat letterlijk en figuurlijk majestueus mag genoemd worden. Daarbij wordt steevast ook een voor die de urenlange plechtigheden uiterst nuttig accessoire getoond: de bijhorende fraai gevoerde kakstoel.

De stadsgidsen die dat ten gehore brengen, vertolken daarbij een volksgevoel dat totaal geen moeite had met het feit dat die meubelstukken zelden kennis maakten met de vorstelijke achterwerken van die figuren, wel met die van hun plaatsvervangers. Ze steunen bovendien op de beste bron mogelijk: de volumineuze beschrijving door Frieda Van Tyghem van het Gentse stadhuis.¹ Daar luidt het over die zaal die vroeger ook wel Statenzaal en Cavalcadezaal genoemd werd: *De naam waarmee ze tegenwoordig nog steeds aangeduid wordt, Troonzaal, kreeg ze omdat de troon die gebruikt werd bij de inhuldiging van keizer Jozef II in 1781 op de Vrijdagmarkt, nadien daar opgesteld werd.*

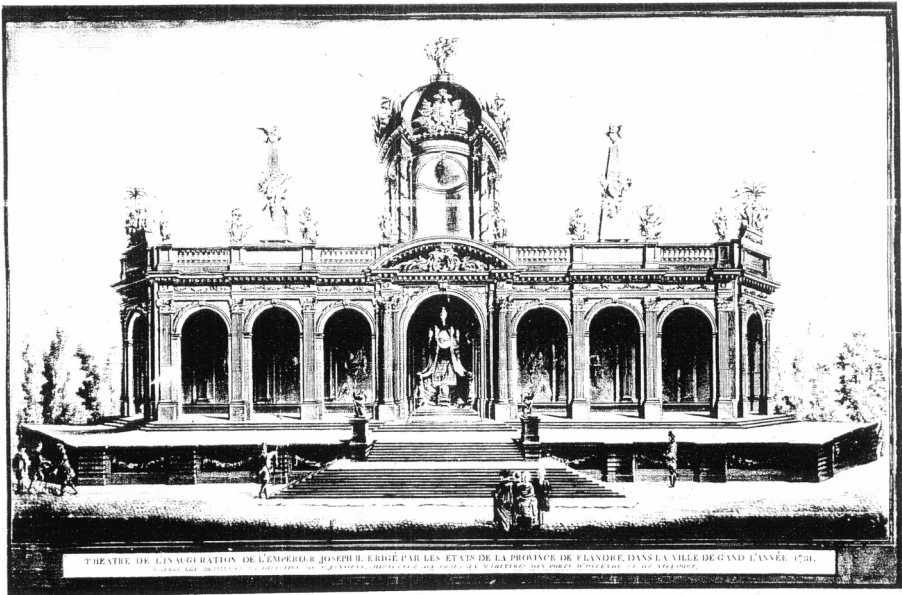
Jozef II op die troon?

Als er iemand zeker nooit op die troon zat, dan is het juist wel Jozef II (1741 – 1790). Dat zal zonder meer duidelijk worden uit het verhaal dat hier volgt. De man werd na zijn aantreden als landsvorst na de dood (1780) van zijn moeder Maria - Theresia inderdaad met veel vertoon ingehuldigd als graaf van Vlaanderen ter gelegenheid van een Blijde Intrede te Gent op 31 juli 1781, zo wilde het eeuwenoude gebruik nu eenmaal. Maar, klein detail, zelf was hij daarbij niet aanwezig. Het waren zijn zus aartshertogin Maria Christina, lievelingsdochter van keizerin Maria Theresia, en haar echtgenoot hertog Albert van Saksen – Teschen, nieuw aangestelde gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden, die op de bewuste zomerdag de keizer vertegenwoordigden.²

Ook bij de inhuldiging van de eerst Spaanse, daarna Oostenrijkse voorgangers van Jozef was dat zo verlopen. Nadat het graafschap onder veraf wonende

grote Europese heersers was gaan ressorteren, vonden die tijd noch gelegenheid om in eigen persoon de hulde van hun onderdanen in ontvangst te nemen. Daarom stuurden ze, niet hun kat, maar hun gouverneurs-generaal, hun vertegenwoordigers in onze 'Lage Landen', naar hun 'goede' steden. Dat deed niets af van de symboolwaarde van de Intrede en dat kon zeker de feestvreugde niet temperen, noch de gemaakte kosten minderen. Allerlei documenten, zoals rekeningen, etc. die daarop betrekking hadden, vermeldden keizers of koningen, niet hun plaatsvervangers.

Dat zat allemaal stevig ingebakken in de traditie, maar in het specifieke geval van de schoonbroers Jozef en Albert was er toch wel iets dat niet helemaal klopte. De dubbele ironie van hun verhaal wil dat, vooreerst, Jozef II himself na zijn troonsbestijging in Wenen nog maar enkele weken voordien de stad

Ontwerp van het théâtre de l'inauguration de l'empéreur Joseph II érigé par les états de la province de Flandre dans la ville de Gand op de Vrijdagmarkt met de fameuze troon in het stadhuis waar Jozef II - zeker weten! - nooit op zat (kopie in Stadsarchief - Atlas

Goetghebuer L125/119 van een aquarel volgens het onderschrift d'après les dessins et la direction de C. Janssens, directeur des travaux maritimes des ports d'Ostende et de Nieuport gemaakt door P.J. Goetghebuer himself en bewaard in de Universiteitsbibliotheek).

Een vraagje hierbij: aangezien in 1781 niet één persoon, maar een koppel optrad als landvoogd, wie zou er dan de troon verwarmd hebben tijdens de ceremonie? Of zaten Albert en zijn hooggeboren vrouw er getweetjes netjes naast?

bezoekt had op een manier die totaal tegengesteld was aan al die pracht en praal en, ten tweede, dat dit eigenlijk iets unieks had moeten wezen. Een bezoek van een regerende vorst aan een stad als Gent was iets ongelooflijks, sinds mensenheugenis niet meer meegemaakt. Het laatste staatshoofd dat voordien nog het gezalfde en gekroonde hoofd te Gent had laten zien was Filips II.³ Die had zich in 1559 plechtig (en duur) laten huldigen bij de viering van de 23ste samenkomst van het Gulden Vlies.

Des affaires sérieuses

Meer dan twee eeuwen waren verstreken sinds de visite van Filips toen Jozef II te Gent in zijn *opene en gemeene koetse* via de Muidepoort Gent binnen dokkerde op de gedenkwaardige 15 juni 1781 tegen de avond.⁴ Dat de nieuwbakken keizer dat zogenaamd anoniem deed onder de identiteit van graaf von Falkenstein, belette niet dat hij er opgewacht werd door de plaatselijke militaire commandant, diens staf en een grote menigte.⁵ Wat meteen daarna gebeurde, was echter van een heel andere orde. In de Sleepstraat ontmoette de cortège een priester die de ‘Laatste Sacramenten’ droeg naar een stervende. In die tijd gebeurde dat niet in alle stilte, maar met belgerinkel en enig vertoon. Voorbijgangers knielden dan en baden kort. Zo ook waarachtig de keizer. Hij stapte uit de koets, weigerde categoriek zetels en stoelen waarmee men kwam aandraven en knielde neer op de straatstenen. De pastoor van ‘t Seleskest gaf hem de zegen. Het verhaal wil dat de bewuste straatstenen uitgegraven werden en van een plechtig opschrift voorzien. Feit is dat er inderdaad een gedenksteen aangebracht werd op die plek. Nauwelijks drie jaar later werd hij kapot geklopt. Jozef was toen al zodanig uit de volksgunst geraakt dat *les gens de la basse classe*, zoals een tijdgenoot schreef, er hun behoefte kwamen op doen.⁶

Mocht hij er van geweten hebben, de keizer zou zo’n gedenkteken ten stelligste afgekeurd hebben. Te Luxemburg, aan het begin van zijn ‘studiereis’, zoals Jozef zijn bezoek bij ons betitelde, wou hij de mis niet bijwonen in een gestoelte speciaal voor de monarch opgetrokken. Hij knielde tussen het volk zeggende dat wij voor het Hoogste Wezen allemaal gelijk waren. Elders weigerde Jozef zijn hand te laten kussen. Die hand was geen relikwie, zei hij. In denksfeer was dit mijlenver af van de recente tijd (nog in de 18de eeuw) waarin aan de hand van bijvoorbeeld de Franse koning heilige geneeskraft toegeschreven werd. Ook al wist Jozef II alles beter, ver af was de tijd waarin aan een zogenaamde Zonnekoning Louis XIV over enkele van zijn koninklijke functies kon orenen (in 1667) als *tenant pour ainsi dire la place de Dieu, nous semblons être participant de sa connaissance aussi bien que de son autori-*

té.⁷ Ver verwijderd, te ver, veel te ver zowel voor de plaatselijke kerkelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders als voor het volk zelf. De opstand tegen de vele keizerlijke hervormingen die zouden volgen, de Brabantse revolutie, bewijst het.

Van de Sloopstraat trok de keizer recht naar de Kouter in het Hof van de schuttersgilde Sint-Sebastiaan naast de Hoofdwacht, nu Handelsbeurs, waar hij zou overnachten. Dat kon echter niet zo maar, want op die plek zag het zwart van het volk. Alle mogelijke notabelen met inbegrip van bisschop von Lobkowitz en de abt van Sint-Pieters, primaat van Vlaanderen, samen met de leden van de hoge adel stonden daar en grande tenue de hoge gast al uren op te wachten. Maar die weigerde audiënties te geven. Als enige toegift aan de 'volks-wil' liet hij zich enkele keren voor het verlichte venster van zijn verblijf toejuichen. Hij was te moe, verklaarde hij, en vooral: hij had belangrijker zaken te doen. Jozef liet zich door militaire ingenieurs plannen van de versterkingen voorleggen en uitvoerig verklaren. Had hij trouwens niet gezegd: *Je ne suis point venu ici pour manger, boire ou danser, mais pour exécuter des affaires sérieuses.*

De volgende dag om zes uur in de morgen vertrok Jozef in een gehuurde (!) koets naar de kazernen op Sint-Pieters (nu Leopoldskazerne) en in het voormalige Pesthuis aan de Brusselsepoortstraat (nu Hollainhof) om de soldaten te zien exerceren. De militaire magazijnen in het Spaans Kasteel werden geïnspecteerd en daarna wilde de Keizer de zieken bezoeken in een militair hospitaalje dat toen ingericht was aan de Huidevetterskaai in de vroegere herberg De Groene.⁸ Daar verleende hij gratie aan een deserteur, Gentenaar van geboorte, wiens blijkbaar erg trieste levensverhaal hem verteld werd. Volgden nog een bezoekje aan het Groot Begijnhof, aan het splinternieuwe en wellicht toen al beroemde correctiehuis (gevangenis) aan de Coupure en aan de stapelhuizen bij de Agneteburg waar de keizer nog een praatje ging maken met een fregatkapitein op diens boot. De keizer meende overigens dat de hervormers van het gevangeniswezen - waaronder vooral de toen al gestorven Vilain XIII - te ver gegaan waren. Met name de productie van de gevangenen deed de privé ondernemers te veel concurrentie aan. Of het aan deze keizerlijke afkeuring lag of niet, feit is dat de toestand er kort daarna veel verslechterde.⁹

Die avond verliet de keizer zijn rol van leergierige student eventjes om dan toch de 'gestelde lichamen' te ontvangen. Maar ook dat verliep niet helemaal in de gebruikelijke stijl. De benauwende atmosfeer ter plekke kunnen we opsnuiven uit het relaas opgeschreven in het verslagboek van de schuttersgilde van Sint-Joris. Hun delegatie viel op de knieën voor de keizer en beriep zich op de zeer welwillende houding van 's Keizers oom Karel van Lorreinen, de vorige gouverneur-generaal, die hun gilde bijzonder genegen was. Ge-

knield toonden de gildebroeders, de ‘confreers’, het gulden boek met handtekeningen van prins en prinsessen van diverse pluimage en ze smeekten de Keizer dit te tekenen. Het verslag van de gilde beschrijft in nogal eigenaardig Frans hoe *Sa Majesté s’est non seulement donnez la peine de se baisser pour nous faire lever mais aussi de nous dire Messieurs escrit que ma parolle suffit et vous ne serez plus avancez avec ma signature que vous devez avoir vu assez souvent et que vous verrez encore assez par la suite*. Daarmee mochten ze het stellen. Wat die handtekens van hem betreft zou de keizer beslist woord houden.

Op zondag 17 juni trok Jozef naar de Sint-Baafskathedraal waar hij - weeral om zes uur in de morgen - een hoogmis bijwoonde en de vele kunstschaten mocht aanschouwen. Het verhaal dat hij zich er zou gestoord hebben aan de naaktheid van Adam en Eva op het Lam Godsretabel¹⁰ is volgens Eugène Hubert, de beste autoriteit terzake, erg onwaarschijnlijk. Jozef was wel wat meer gewoon. Na opnieuw een demonstratie van soldatenmanoeuvres aan Sint-Pieters was het studiebezoek aan Gent afgelopen.

Plaatsvervangers op de neptroon

Anderhalve maand later konden de heren notabelen en hun dames een beetje recupereren van de doorstane emoties. Toen lieten de plaatsvervangers, de hierboven al ten tonele gevoerde nieuwe gouverneurs - generaal Maria Christina en Albert, zich effectief inhuldigen in naam van de al richting Wenen verdwenen keizer. Net als hun voorgangers werden ze op die bewuste dag te Gent ontvangen tijdens een plechtigheid waarbij ongelooflijke luxe ten toon gespreid werd zowel door stads- en staatsoverheid¹¹ als door de al dan niet adellijke genodigden. Prosper Claeys die in dat soort zaken zeer beslagen was, schreef: *Costumes, équipages, chevaux, suite brillante et nombreuse, ornementation des rues, tout était empreint d’un caractère de richesse inouïe*.¹² Het feest ging toen door met alles er op en er aan: de erewijn, de vele presentjes, het theatrale decor op de Vrijdagmarkt met schilderijen van Pieter - Norbert van Reysschoot en ... jawel: de troon met reusachtige roodfluwelen baldakijn. En men deed luchthartig alsof het de keizer zelf betrof, al zullen sommigen misschien wel gevoeld hebben dat dit meer had van een karikatuur dan van wat anders.

De schuttersgilden konden daarbij natuurlijk niet ontbreken. De hertog en zijn gemalin lieten zich nauwelijks pramen om het gulden boek van Sint-Joris te tekenen en ze beloofden bij de eerstvolgende gelegenheid deel te nemen aan de schieting. Het verslag geeft aan dat de toenmalige gildekoning Anthone de Rouck daarmee zo gelukkig was dat hij niet kon nalaten aartshertogin Maria

Christina te vragen ... *van geadmitteert te worden tot den handkus, 'tgonne haere hooghey met alle minsaemhey heeft geacordeert seggende, je ne refuse pas cela au Roy, waerop den conynck als de voordere (verdere) presente confrereers de handt van haere Konincklijcke hooghey hebben gekust ...'*. Allercharmantst, die hoge dame, dat wel. Maar het onzalige gevoel dat haar keizerlijke broer te Gent en elders nagelaten had, konden zij en haar al even onmachtige echtgenoot niet meer repareren.

Troon bijna omver gegooid

Nergens in de meestal erg korte verslagen van het zeker voor die tijd buitensmate zonderlinge bezoek van Jozef wordt het uitdrukkelijk vermeld, maar tussen de lijnen laat het zich gemakkelijk onderkennen: de notabele keizerlijke onderdanen stonden verbluft en ze waren hevig teleurgesteld. Ze wisten niet waar ze het hadden. Alles, letterlijk alles aan dit studiebezoek was anders dan wat men bij bezoeken van de landsvorsten of hun vertegenwoordigers eeuwenlang gewoon was. Probeer je maar eens de piekfijn uitgedoste, zwaar geparfumeerde en deftig bepruikte dames en heren op de Kouter voor te stellen. Wekenlang hadden ze zich hierop voorbereid, uren aan een stuk stonden ze te wachten, onzeker over wat er zou gebeuren. Maar ze kregen geen spetterend feest voorgeschoteld, enkel konden ze een paar keer een vage schim voor een venster zien verschijnen.

Dat nooit eerder vertoonde schouwspel was slechts een voorbode van wat zou volgen. Nog in datzelfde jaar 1781 werd de lijfeigenschap afgeschaft en kregen niet-katholieken dezelfde rechten toegekend als de rooms-katholieken (het Tolerantie-edict). Daarna volgde in snel tempo de ene na de andere gelukkige of minder gelukkige hervorming. Al die nieuwigheden hadden één ding gemeen: ze werden er zonder meer in geramd. De keizer had allerhande situaties volijverig en boordevol goede wil bestudeerd, maar onderhandelen, geduld uitoefenen, het terrein voorbeiden en dergelijke, dat had hij niet geleerd. De gevolgen lieten niet op zich wachten: de Brabantse omwenteling (1789) werd een feit. De Staten van Vlaanderen sloten zich daarbij aan. De afstelling van Jozef II werd op 4 januari 1790 plechtig afgekondigd op het Gentse stadhuis.¹³

De keizer kon de gevolgen voor het Oostenrijkse regime enkel beperken door enkele weken later al te sterven. Leopold II nam het roer over en de Oostenrijkers haalden het over de onderling verdeelde opstandelingen. En, jawel, aartshertogin Maria Christina en haar Albert deden voor de tweede keer hun Blijde Intrede te Gent precies tien jaar na hun eerste optreden. Troon en baldakijn konden opnieuw dienst bewijzen op de Vrijdagmarkt tijdens een

luisterrijke plechtigheid. Het koppel werd toegejuicht door dezelfde lieden die zich nog maar kort tevoren het ergst op Oostenrijk gebeten getoond hadden, schrijft Victor Fris in zijn *Histoire de Gand*. Maar lang zou het niet meer duren. De revolutionaire Fransen stonden nog net niet voor de grenzen. In 1792 versloeg Dumouriez bij Jemappes de Oostenrijkers onder bevel van de onfortuinlijke Albert van Saksen - Teschen.

En ondertussen bleven de duizenden boertjes op de landerijen van de heren hun pacht betalen, verdienden de werklui hun karig kostje in de steeds talrijker wordende werkhuizen en probeerden hun vrouwen daar iets bij te verdienen met spinnen en ‘spellewerken’. De hele pantomime speelde zich ver boven hun hoofden af.

Luc Devriese

NOTEN

- ¹ Van Tyghem, F., *Het stadhuis van Gent*, Deel 1, Brussel, 1978, p. 193 en afb. 125. In de documenten en rekeningen werden de inhuldigingen trouwens als van de monarchen zelf betiteld.
- ² De Oostenrijkse gouverneurs - generaal, vanaf 1725 steeds leden van het vorstelijke huis of nauwe verwanten, fungeerden soms als één persoon, soms als echtbaar dat de titel gemeenschappelijk voerde. In 1781 was dat laatste het geval, met dit verschil met de vroegere situatie dat Maria Christina en Albert totaal niets in de pap te brokken hadden. Broer Jozef die al in 1765 zijn vader als keizer was opgevolgd maar die nog 15 jaar ongeduldig had moeten wachten tot zijn moeder er het loodje bij neerlegde, besliste samen met zijn nauwe entourage letterlijk alles ((De Ren, L., Duerloo, L., Roegiers, J., *De gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Brussel, 1987, p. 43 – 45).
- ³ Een doorreis van tsaar Peter de Grote en de niet bepaald vriendelijke bezoeken aan Gent van Louis XIV in 1678 en Louis XVI in 1745 even terzijde gelaten.
- ⁴ Volgens de Jaerboeken der Oostenrijksche Nederlanden van 1870 tot 1814 opgesteld door eenen tydgenoot (de drukker zelf: Pierre Alexandre Verhaeghe), Gent, 1818 (met dank aan André Verbeke).
- ⁵ Naast gegevens vermeld door Claeys steunt het hier beschrevene op een anoniem werkje, zonder datum, maar te Mechelen gedrukt in de tijd van Jozef II en getiteld *Récit du Voyage de sa Majesté l'Empéreur Joseph II dans les Pays Bas – l'année 1781* (Bewaard in het Stadsarchief GSA 3 E 132); op Destanberg, D., *Gent onder Jozef II (1780 – 1792)*, Gent, 1910, p. 66 – 67; op Moulin - Coppens, J., *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent, vanaf de vroegste tijden tot 1887*, Gent, 1982, p. 342 – 346 en vooral op Hubert, E., *Le voyage de l'empereur Josph II dans les Pays-Bas (31 mai 1781-27 juillet 1781)*, Brussel, 1900, p. 51-54 en 166-168.
- ⁶ Destanberg houdt het bij een gedenksteen die zou verdwenen zijn bij het begin van de Franse Tijd. Hubert geeft een precieze referentie aan over de lotgevallen van die steen. Charles-Louis Diericx wist ruim 30 jaar na datum nog heel precies waar de keizer knielde en hij publiceerde een versje gewijd aan dat ongelooflijke voorval (Diericx, CH.L., *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel 2, Gent, 1815, p. 566-567).

- ⁷ Citaat in Muchembled, R., *Culture populaire et culture des élites*, Parijs, 1978, p. 274.
- ⁸ Over dit tussen de plooiën van de geschiedenis gevallen ‘hospitaal’: Devriese, L., Van de ‘herberghe ghenamt De Groene’ naar de Groenbrugstraat. In: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 1998, jg. 27 nr. 1, p. 12-13
- ⁹ Hubert, E., 1900, p. 166-168.
- ¹⁰ O.a. aangehaald in FRIS, V., *Histoire de Gand*, 2de uitg., Gent, 1930, p. 279.
- ¹¹ ‘Staatsoverheid’: de Staten van Vlaanderen.
- ¹² Claeys, P., *Joyeuses entrées et inaugurations de souverains*. In: *Notes et Souvenirs*, deel 2, Gent, 1904, p. 223-228
- ¹³ FRIS, V., 1930, p. 288.
-